

УДК 002.8:[087.5+81/741]

Антоніна Гривко

Antonina Hryvko

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ПОЛІКОДОВОГО ТЕКСТУ ПІДРУЧНИКА

THE PECULIARITIES OF EVALUATION OF A POLY-SEMIOTIC TEXT OF A SCHOOL TEXTBOOK

У статті обґрунтовано доцільність розроблення методології прогностичного оцінювання композиційно-графічної моделі сучасного підручника. Визначено параметри вербального, параграфемного й графічного складників полікодового тексту та запропоновано методи оцінювання їх.

***Ключові слова:** підручник; полікодовий текст; комунікативність; сприймання; навчальна інформація, метод семантичного диференціалу.*

В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і зумовлених цим трансформацій у процесах обміну різноковою інформацією в глобальному комунікативному просторі (зокрема полісеміотизація всіх видів тексту) розширюються вимоги до рівня володіння мовною особистістю комунікативною компетентністю, зокрема вміння оперувати (здобувати, перекодовувати, передавати тощо) інформацією, поданою різними засобами фіксування її (вербальним, графічним, символічним тощо). У зв'язку з цим зростає актуальність дослідження: 1) предикторів продуктивної взаємодії учнів із поліковим текстом підручника, який є одним із основних засобів моделювання навчальної комунікації у процесі предметно-наукового пізнання; 2) прагматичного впливу компонентів полікового тексту на сприймання учнями різного віку навчально-наукової інформації й засвоєння ними

декларативних і процесуальних знань; 3) критеріїв якості композиційно-графічної моделі підручника.

Визначення актуальності запропонованих напрямів дослідження ґрунтується на таких теоретико-практичних положеннях: варіативність поєднання різнокодових елементів у текстовому полі підручника спричинює варіативність смислового сприймання змісту супроводжуваної ними (однієї і тієї самої) вербальної інформації [4]; проблемно орієнтований наукомісткий текст підручника позитивно впливає на предметний сегмент комунікативних умінь як основи ключової комунікативної компетентності учнів; відповідно до тексту підручника формуються стандартні побудови й форми мовленнєвих висловлювань школярів, які застосовуються ними у процесі навчальної і позанавчальної комунікації [6]; підручник є одним із основних визначальних чинників формування особистісного ставлення учнів до навчального предмету [9] і формування пізнавальної мотивації учнів у процесі навчання загалом.

Вивченням особливостей полікодових (креолізованих) текстів займалися О. Є. Анісімова, М. Б. Ворошилова, Л. В. Дубовицька, К. В. Злоказов, Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов та ін. [2], питання фоносемантики текстів досліджували С. В. Воронін, О. П. Журавльов [10] та ін., проблемам сприймання різних типів полікодових текстів присвячено праці А. В. Антонова, І. В. Вашуніної, О. Г. Соніна [3; 4; 14]. Структурні й функціональні особливості полікодового навчально-наукового текстудосліджувала С. Б. Черемісіна [17], питання полікодовості екранного тексту в аспекті дослідження інтернет орієнтованих педагогічних технологій вивчав Ю. О. Жук [8] та ін. Не зважаючи на чисельність праць, присвячених вивченню різносеміотного тексту у галузі педагогіки особливості полікодового тексту підручника, прогностичного оцінювання впливу його на сприймання й осмислення учнями навчальної інформації залишаються малодослідженими.

Розгляд полікодових текстів підручників здійснюється в рамках розроблення складників моніторингової системи для оцінювання рівнів сформованості в учнів комунікативної компетентності як ключової. Основним завданням представленої статті є визначення параметрів і методів оцінювання комунікативного потенціалу полікодового тексту підручника як засобу формування й розвитку в учнів ключових компетентностей, зокрема комунікативної.

Комунікативний потенціал підручника, на нашу думку, виявляється в імовірності досягнення перлокутивного ефекту полікодового тексту, реалізації поставлених ілокутивних завдань прагматичного впливу його на реципієнтів; спрямуванні контенту на активізацію мовленнєво-мисленнєвого розвитку учнів у процесі навчальної комунікації. Полікодовий текст підручника (який поєднує різносеміотичні компоненти – вербальні, параграфемні, графічні) характеризується смисловою гомогенністю (накладання концептів вербального й паралінгвістичного компонентів формує єдиний загальний інтегрований зміст полікодового тексту, відмінний від змісту кожного з компонентів, розглянутих окремо), тому прогнозування взаємодії учнів із підручником можливе лише на основі комплексного аналізу його контенту.

Аналіз праць, пов'язаних із дослідженнями полікодових текстів і особливостей сприймання їх [2; 3; 4; 14; 17], дав змогу умовно виокремити найбільш значимі в процесі формування в учнів предметних і ключових компетентностей характеристики (параметри) компонентів полікодового тексту підручника (схема 1).

Схема 1. Компоненти полікодового тексту підручника та параметри оцінювання їх

Необхідно зазначити, що в представленому дослідженні розглядаємо полікодові компоненти підручника не в предметно-методичному аспекті, а в аспекті його загального комунікативного потенціалу (вірогідності реалізації полікодовими засобами підручника комунікативних завдань – наприклад, доступне передавання наукової інформації, активізація комунікативної діяльності учнів та тощо). Об’єктивність результатів аналізу підручника, на нашу думку, забезпечується застосуванням квантитативних критеріїв якості його компонентів. Тому в процесі дослідження виокремлені лише ті характеристики полікодового тексту, якість яких можна виміряти кількісними методами.

Розглядувані нами параметри вербального компоненту, висвітлені на схемі 1, є загальними для всіх підручників і стосуються плану вираження тексту (структурна організація тексту, диверсифікація лексики, рівень її

абстрактності тощо). Змістові характеристики вербального компоненту належать до плану змісту та є специфічними для кожного навчального предмета, тому потребують окремих досліджень. З-поміж характеристик вербального компоненту підручника, які впливають на його комунікативність, ми виокремили рівень складності мови й фоносемантичне значення тексту. Рівень лексичної і синтаксичної складності підручників, що впливає на доступність текстів відповідній віковій категорії учнів, можна виміряти за допомогою спеціальних формул. Такий аналіз дає змогу визначити структурно складні для сприймання учнів тексти (теми), які потребують додаткової уваги в процесі створення підручника або в процесі опрацювання його учнями під час навчання. Процедура оцінювання навчального тексту за складністю і шляхи аналізу результатів детальніше описано у працях [5; 6].

Виокремлення фоносемантичного значення текстів підручника як одного з предикторів його комунікативності зумовлено особливостями полімодального сприймання тексту під час читання, синестетичним впливом звукобудови його на створення емоційного тла здобутої в результаті читання інформації, підсвідоме формування асоціативного емотивно-сміслового ставлення читача до змісту (коннотативне значення). Фоносемантика тексту визначається на підґрунті виокремлення властивої йому низки ознак, які характеризують можливі враження від сприймання вербальної інформації шляхом аудіювання або читання (графічні образи букв актуалізують аудіальні образи звуків, які вони позначають). Фоносемантичний аналіз дає змогу оцінити неусвідомлюваний емоційний вплив фонетичної структури тексту на результат сприймання його. Проаналізувати фоносемантичне значення тексту можна за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій засобами спеціальних комп'ютерних програм і сервісів (наприклад, програми «ВААЛ» [7], онлайн-сервісу «Аналіз листів» [15] тощо), у принцип роботи яких покладено метод семантичного диференціалу Ч. Е. Осгуда (див. [12]). У

результаті опрацювання тексту програма визначає ознакові характеристики тексту (наприклад, приємний, теплий або слабкий, холодний та ін.) і числові значення, які є мірою вираженості цих ознак (рис. 1).

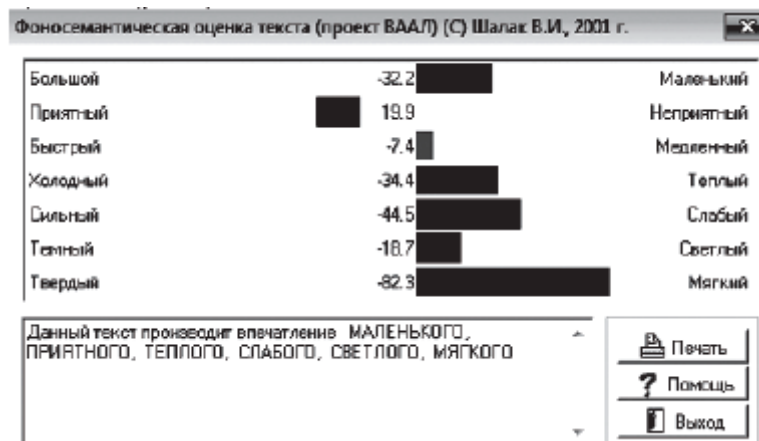

Рис. 1. Результати фоносемантичного оцінювання тексту підручника «Українська мова, 5 клас» (авт. – Заболотний В. В., Заболотний О. В.)

Розглядаючи зовнішні чинники комунікативності вербального складника підручника, необхідно наголосити на тісному взаємозв'язку їх із внутрішніми характеристиками, зокрема внутрішньою діалогічною структурою тексту. Діалогічність є важливим комунікативним засобом підручника, що сприяє особистісному включенню реципієнта в текст. За словами Н. В. Чепелевої, діалогічне викладення інформації дає змогу, апелюючи до читача, його потреб, інтересів, встановити з ним контакт, транслювати йому особистісні смисли, стимулювати його до інтелектуальної і комунікативної активності. Натомість недіалогічний текст є висвітленням фактичної інформації та спрямований на пасивне засвоєння її [16, с. 23-24]. Під час дослідження, яке проводилося в 6-их класах двох київських шкіл, нам вдалося прослідкувати зв'язок рівня діалогічності тексту з його фонематичним значенням. Так, психометричне оцінювання фоносемантичного значення тексту одного з параграфів аналізованого підручника [11, с. 351-354] дало змогу визначити його нейтральність (текст не має вираженого фоносемантичного значення).

Аналіз учнівських робіт, виконаних у формі листа-відповіді однокласникові, який звернувся з проханням пояснити нову (пропущену ним) тему (відповідну аналізованому параграфу підручника), показав, що характерною для 54% учнівських текстів є ознака «теплий». Рівень діалогічності аналізованого тексту підручника (визначений нами за параметрами, виокремленими Н. В. Чепелевою [16, с. 24-25]) – низький, учнівських текстів – високий (що зумовлено заданою формою подавання інформації з використанням структурних компонентів листа – наявність звертання, виявлення зацікавленості справами адресата, висловлення побажань тощо). При цьому денотатний аналіз згаданих текстів показав, що денотати більшості учнівських робіт (64%) збігаються з еталонними денотатами (аналізованого тексту підручника) на понад 56% (від 56% до 89%). Зважаючи на те, що участь у дослідженні брали учні різних шкіл, наведені результати можуть свідчити про провідну роль підручника у формуванні в учнів структури декларативних знань. Використання в підручнику комунікативних засобів, зокрема діалогічності тексту, є однією зі значимих умов забезпечення позитивного враження від його сприймання і «привласнення» учнями поданих у ньому теоретичних відомостей, яка надає можливість стимулювати пізнавальну й комунікативну активність читачів.

Іншими важливими засобами комунікативності полікодового тексту підручника є невербальні (паралінгвістичні) елементи, які є носіями певної інформації, комунікативними засобами керування увагою читачів, орієнтування їх у змісті, допоміжними (пояснювальними, уточнювальними, унаочнювальними тощо) засобами інтерпретації вербальної інформації, створення оптимальних умов для сприймання й розуміння її. З іншого боку, недоцільне, необґрунтоване використання в підручнику параграфемних і графічних елементів (без необхідності, для «прикрашання»), а також недотримання правил структурування їх у композиційно-графічній моделі (без урахування закономірностей

сприймання ідіографічної й піктографічної семантичної інформації та синтезу її з вербальною) може призводити до утворення інформаційного шуму в текстовому полі підручника, ускладнення взаємодії читачів (учнів) із текстом.

З огляду на те, що вплив паралінгвістичних компонентів у процесі сприймання тексту як правило не усвідомлюється реципієнтами [4, с. 37], постає проблема добору показових (інформативних) методів для оцінювання впливу сукупності параметрів візуалізації контенту підручників на сприймання й розуміння вміщеної в них інформації. Окрім описового аналізу (відповідно до правил графічного дизайну), дослідники особливостей перцепції полікодового тексту (Вашуніна І. В., Сонін О. Г. та ін.) надають перевагу методу семантичного диференціалу, який в аспекті нашого дослідження дає змогу проаналізувати суб'єктивний семантичний простір реципієнтів, сформований під впливом сприймання контенту підручника, і, ґрунтуючись на результатах, побудувати модель семантичної універсалії (див. [13, с. 259]). Така модель (за умови дотримання принципів проведення дослідження із застосуванням методу семантичного диференціалу й емпіричних правил аналізу результатів) може слугувати підґрунтям для визначення критеріїв структурування й оцінювання полікодових текстів підручника.

У результаті теоретико-практичного аналізу сучасних досліджень визначено, що одним із предикторів формування в учнів ключових і предметних компетентностей засобами підручника є комунікативний потенціал його, який визначають також показником якості навчальної книги.

Аналіз зовнішніх структурних складників підручника дав змогу визначити сукупність зовнішньоструктурних вербальних, параграфемних і графічних параметрів полікодового тексту, оцінювання сумарного впливу яких на сприймання й розуміння учнями інформації має бути основою для прогностичного композиційно-графічного моделювання навчальної книги.

Параметри полікового тексту підручника є взаємозалежними, оцінювання їх набуває значення лише за умови розгляду їхнього сукупного впливу на процес сприймання учнями навчальної інформації.

Оцінювання виокремлених параметрів, пов'язане зі психологічними особливостями свідомого й підсвідомого сприймання інформації, можливе за умови застосування міждисциплінарних методів, зокрема, методу семантичного диференціалу, когнітивних методів створення карти візуальної уваги, побудови денотатного графу, методів оцінювання складності тексту.

Висвітлені у статті положення не вичерпують, а лише порушують проблему оцінювання полікодових текстів підручника й потребують поглиблення і розширення в подальших ґрунтовних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) : словарь / [под ред. Э. Г. Азимова, А. Н. Щукина]. – М. : Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб.пособие [для студ. фак. иностр. яз. вузов] / Елена Евгеньевна Анисимова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
3. Антонов А. В. Информация: восприятие и понимание / Анатолий Васильевич Антонов. – К. : Наукова думка, 1988. – 184 с.
4. Вашунина И. В. Взаимовлияние вербальных и невербальных (иконических) составляющих при восприятии креолизованного текста : автореф. дисс. д. филол. н. : спец. 10.02.09 / Ирина Владимировна Вашунина [Институт языкознания РАН]. – М., 2009. – 43 с.
5. Гривко А. В. Автоматизований текстовий аналіз підручника / А. В. Гривко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред.

кол. : голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 147-158.

6. Гривко А. В. Формування комунікативних умінь учнів 5–6 класів засобами мови підручників із математики : дис. канд. пед. н. : спец. 13.00.02 / Антоніна Вікторівна Гривко [Інститут педагогіки НАПН України]. – К., 2015. – 273 с.

7. Демонстрационные программы ВААЛ [Электронный ресурс] // Проект ВААЛ. – Режим доступа: <http://www.vaal.ru/index.php>.

8. Інтернет орієнтовані педагогічні технології у шкільному навчальному експерименті : монографія / [авт. кол. : Ю. О. Жук, О. М. Соколюк, Н. П. Дементієвська, І. В. Соколова]; за ред. Ю. О. Жука. – К. : Атіка, 2014. – 196 с.

9. Жук Ю. О. Вплив шкільного підручника на формування в учнів образу навчального предмета / Ю. О. Жук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. : голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 200-211.

10. Журавлёв А. П. Звук и смысл : кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. / А. П. Журавлёв. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.

11. Мерзляк А. Г. Математика : підручник для 6 класу загальноосвітн. навч. закл. / А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір. – Харків : Гімназія, 2013. – 400 с.

12. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания : монография / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та., 1988. – 208 с.

13. Серкин В. П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики : учебное пособие для вузов / В. П. Серкин. – М. : Изд-во ПЧЕЛА, 2008. – 382 с.

14. Сонин А. Г. Моделирование механизмов понимания поликодовых текстов : дисс. д. филол. н. : спец. 10.02.19 / Александр Геннадиевич Сонин. – М., 2006. – 323 с.

15. Фоносемантический анализ online [Электронный ресурс] // Онлайн-сервис «Анализ писем». – Режим доступа: <http://www.analizpisem.ru/index.html>.

16. Чепелєва Н. В. Текст і читач : посібник / Н. В. Чепелєва. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 124 с.

17. Черемисина С. Б. Учебно-научный текст как гетерогенная когнитивная структура / С. Б. Черемисина // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – № 15(12). – С. 67-70.

The author substantiates actual problems of studying the content of a textbook as a complex cognitive system, which consists of poly-semiotic components.

The article considers the results of actual modern studies of the communicative potential of the information in the text field, which, in author's opinion, must be taken into account when modeling textbooks.

The author disclosed verbal and paralinguistic components of poly-semiotic text, highlighted their importance as a factor in the development of communicative competence of students. The author described structural and functional parameters of verbal, paragraphemic and graphic tutorial text components that affect the perception and understanding of the educational information.

The article discusses possible methods for research educational and scientific poly-semiotic texts of tutorial and their impact on educational communication. According to the author, evaluating the possibility of achieving perlocutionary effect of a poly-semiotic text is possible under the condition of combining interdisciplinary methods. One of the most informative of these is the semantic differential method, which allows us to estimate the cumulative interaction of different semiotic components in the text field of the textbook.

Key words: *textbook, polysemiotic text, communicative potential, perception, educational information, semantic differential method.*